VÄGLEDNING FÖR HÖGSTADIET

FreeZone
SWEDEN

Att motverka hedersrelaterad problematik i högstadiet

Ett stöd i det främjande & förebyggande arbetet

FreeZone
SWEDEN

Länsstyrelsen
Skåne

Copyright FreeZone Sweden 2023
Grafisk formgivare: Therese Maltesson, Ginger Graphic
Bildmaterial: Unsplash.com

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord 1

Del 1: Introduktion 4-5
Sammanfattande inledning 5
Om detta material 6
Hedersproblematik och skolans roll 9
Vad säger läroplanen? 9
Hur kan skolan tänka? 10
Hedersnormer i skolans värld 12
Skolan som fysisk plats 12
Den digitala dimensionen 14
Inte bara heder 15
Migration och mångfald 15

Del 2: Processen 18-19
Steg 1: Inventering 19
Dokumentation 20
Enkäter 21
Förutsättningar och existerande strukturer 22
Samverkan 23
Den fysiska miljön 23
Steg 2: Analys och planering 24
Behovsanalys 24
Målbild och planering 25
Fortlevnad 26
Steg 3: Ingångar utifrån olika roller 27
Dialoger 27
Ledning 28
Elevhälsopersonal 28
Arbetslag och mentorer 30
Steg 4: Kopplingen till olika ämnen 31
Skolämnen 31
Kunskapsdelning 36

Del 3: Resurser 40-41
Bilaga 1
Att uppmärksamma signaler om hedersrelaterat våld och förtryck 41
Bilaga 2
Att samtala vid misstanke om utsatthet 42
Bilaga 3
Orosanmälan vid misstanke om hedersrelaterat våld och förtryck 44
Bilaga 4
Exempel på frågor till undersökningar 47
Bilaga 5
Tips och länkar 51

Förord

Alla unga har enligt lag rätt till ett liv i frihet. Trots detta vet vi att många unga lever med ett begränsat livsutrymme på grund av hedersnormer och dagligen berövas sina rättigheter. FreeZone Sweden har sedan 2013 verkat för barns och ungas rätt till ett liv i frihet och har sedan dess jobbat förebyggande och främjande för ungas livsvillkor, psykiska hälsa och mot förtryckande hedersnormer.

För att bryta destruktiva normer behövs insatser på flera nivåer i samhället. Några framgångsfaktorer i detta arbete är bl a att ha en god beredskap och myndighetsövergripande samverkan.

Skolan är en viktig arena för unga och har därmed en avgörande roll i att främja och förebygga hedersrelaterat våld och förtryck.

I den nya läroplanen Lgr22 beskrivs skolans ansvar gällande hedersrelaterat våld och förtryck som ett arbete som ska ske parallellt och på flera nivåer. Skolans uppdrag är bl a att nå alla elever genom utbildning, ha dialog med alla föräldrar, verka för varje elevs personliga utveckling, upptäcka utsatthet hos elever och agera vid oro eller kännedom.

Vi på FreeZone Sweden vet att detta är ett komplext arbete och att många skolor ställer sig frågan om *hur* det låter sig göras. 2021 slöt FreeZone Sweden en överenskommelse med Länsstyrelsen Skåne, som gav oss uppdraget att arbeta fram vägledningar som stöd för skolans förebyggande och främjande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi vill tacka Länsstyrelsen Skåne för förtroende, stöd och perspektiv genom processen.

Vi vill även tacka de skolor som funnits med i arbetet, vilkas erfarenhet och verklighet ligger till grund för upplägget i vägledningen.

Tack också till Marika Johansson, undervisningsråd på enheten för processtöd och värdegrund på Skolverket och Issis Melin, sakkunnig på Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck, som korrekturläst materialet och bidragit med kunskap.

Till sist. Tack till alla er skolor som arbetar aktivt för att förbättra ungas livsvillkor och för ett jämlikt samhälle där varje ungdom känner sitt värde. Vi önskar att denna vägledning ska få bli ett konkret verktyg och stöd i ert viktiga arbete för alla ungas rätt till ett liv i frihet.

Tillsammans gör vi skillnad!

Om FreeZone Sweden

FreeZone Sweden grundades 2013 av socionomen och den sociala entreprenören Johanna Salama och är en partipolitiskt och religiöst obunden organisation för alla ungas rätt till ett liv i frihet.

FreeZone Sweden förebygger hedersrelaterat våld och förtryck, stärker ungas rättigheter och främjar den psykiska hälsan. Målgrupperna är unga 11–25 år som lever i en hederskontext, yrkesverksamma och chefer som möter de unga, samt övriga beslutsfattare.

Vi arbetar för ett hållbart samhälle, kopplat till de Globala målen med fokus på IDP (Inner development goals);
3 Hälsa & välbefinnande
5 Jämställdhet
10 Minskad ojämlikhet

FreeZone Sweden arbetar på flera nivåer i samhället för att nå visionen att varje barn och ungdom ska få växa upp i ett jämlikt och tryggt samhälle, känna sitt värde och skapa sin identitet och sitt liv i frihet.

Vi utvecklar och erbjuder stärkande metoder på grupp- och individnivå för ett gott självledarskap hos unga.

Yrkesverksamma och chefer ges kompetenshöjning genom utbildning och handledning inom våra metoder med kunskap om och praktiska redskap i att förebygga hedersrelaterat förtyck, främja psykisk hälsa hos unga och ett stärkande bemötande utifrån lösningsfokuserad samtalsmetodik. Detta ger en ökad trygghet i att kunna identifiera, möta och stötta unga i en hederskontext.

Kommuner och verksamheter erbjuds stöd och processarbete för en god beredskap.

Detta material har tagits fram av Hanna Cinthio, sakkunnig i hedersfrågor på FreeZone Sweden, i dialog med Viktoria Nordén, verksamhetsledare på FreeZone Sweden samt Katarina Tümer och Alka Khanna på Länsstyrelsen Skåne.

www.freezonesweden.se
@freezonesweden på Instagram, Facebook, LinkedIn

I regeringens proposition 2019/20:13, kapitel 4.1, står bland annat att hedersrelaterat våld och förtryck innebär att människor begränsas i sina liv och utsätts för påtryckningar och våld som syftar till att upprätthålla familjens kontroll över individen. Kontrollen och begränsningarna kan gälla sådant som klädsel, umgänge och rörelsefrihet, val av utbildning och arbete eller beslut om äktenskap och skilsmässa. I sin mest extrema form kan hedersnormerna leda till hot om våld och våld, inklusive dödligt sådant.

Hedersnormerna innebär att individens vilja underordnas familjens intressen och att individens sexualitet och intima relationer är hela familjens angelägenhet som kan påverka det kollektiva anseendet – alltså hedern.

Hedersrelaterat våld och förtryck är ofta riktat mot flickor och unga kvinnor, men även pojkar och unga män samt vuxna oavsett kön kan utsättas för hot, kontroll och begränsningar samt äktenskapstvång som har sin bakgrund i hedersrelaterade normer. Hbtq-personer samt personer med intellektuell funktionsnedsättning är särskilt sårbara.

Hedersrelaterat våld och förtryck strider mot principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet.

VÄGLEDNING FÖR HÖGSTADIET

Del 1

Introduktion

Sammanfattande inledning

Grundskolan möter nästan alla Sveriges barn och unga och har en viktig roll i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck genom att förebygga och bemöta det med kunskap och aktiva insatser av olika slag. Vad som egentligen menas med hedersrelaterat våld och förtryck sammanfattas väl i regeringens definition, som används av de flesta myndigheter och verksamheter som arbetar med frågan. Hur problematiken konkret kan ta sig uttryck i ungas värld beskrivs också kort i avsnittet "Vardagsheder".

Frågan om hedersproblematik hänger tätt samman med andra processer och uppdrag i skolan, inte minst arbetet med värdegrund, likabehandling och jämställdhet. Sammantaget innebär detta att skolan ska främja och förebygga genom rättighetsbaserad undervisning till alla elever, samt genom information till och dialog med vårdnadshavare. Skolans personal ska upptäcka utsatthet genom att se, lyssna och våga samtala, samt agera genom samverkansrutiner och orosanmälan vid oro eller kännedom om utsatthet.

Från och med hösten 2022 är arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck en del av läroplanen för grundskolan och gymnasiet. Detta hänger samman med förändringen av läroplanerna för skolans sexualundervisning, som nu ska bedrivas under namnet Sexualitet, samtycke och relationer. Ett stort ansvar läggs på rektorer vilkas uppdrag är att driva och följa upp processerna. Det finns inget uttryckligt krav på att alla skolor måste ha en specifik handlingsplan just när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck; däremot ett välutvecklat arbete med frågan. I skollagens sjätte kapitel står dock att en plan mot kränkande behandling ska upprättas, där diskrimineringsgrunderna ska finnas med. Här kan med fördel den hedersrelaterade problematiken inkluderas. Ett systematiskt kvalitetsarbete innebär att bygga rutiner och strukturer samt att planera, följa upp och utveckla utbildningen utifrån de nationella målen. I detta arbete ska både personal och elever involveras. Snarare än som en linjär process kan arbetet ses mer i form av ett hjul med cykliskt återkommande punkter där frågor ställs och besvaras. *Var är vi? Vart ska vi? Hur gör vi? Hur blev det?*

Parallellt med skapandet av rutiner och strukturer behöver skolan arbeta med kunskapshöjande och relationsbyggande insatser som skapar det klimat och den tillit som är nödvändiga faktorer för att elever ska känna sig trygga med att söka stöd och hjälp i utsatta situationer.

Om detta material

2021 träffades en överenskommelse mellan Länsstyrelsen Skåne och FreeZone Sweden om att utveckla ett stödmaterial för grundskolans förebyggande och främjande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck, med inriktning mot högstadiet. Länsstyrelsen har i uppdrag av regeringen att i sitt län stödja genomförandet av den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, inklusive att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck. Som ett led i att stötta den lokala nivån i att utveckla och implementera rutiner för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck har denna vägledning tagits fram. Den ska vara till hjälp i hur skolor kan arbeta strukturerat för att tidigt upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck och ge stöd till elever som är utsatta. Vägledningen ger verktyg för att skapa och implementera anpassade rutiner men också exempel på fördjupande insatser kopplade till problematiken.

FreeZone Sweden har tagit fram materialet genom nära samarbete med ett antal högstadieskolor som velat stärka sina kunskaper och utveckla sitt arbete med frågan. De skolor vi samverkat med har olika profil och förutsättningar. De ligger både i större och mindre orter runtom i Skåne och har olika lång erfarenhet av att möta problematiken med hedersrelaterat våld och förtryck.

Syfte och ansats

I detta material vill vi komma in lite närmare på ”görandet” – inte bara gå igenom vad som behöver komma på plats, utan även resonera om praktiska aspekter, hur processen kan komma att upplevas i verksamheten och vad som kan bli utmanande.

Vi understryker värdet av att få med sig hela skolan som en organisation eftersom det är viktigt med ett gemensamt arbete och helhetssyn för att skapa förändring. I de olika delarna betonas därför att alla i personalen har en roll i arbetet. Skolans elever ska kunna känna att de blir sedda och bemötta med en självklar förståelse och beredskap kring hedersnormer oavsett vilken vuxen de möter. Eleverna bör också involveras i arbetet på olika sätt, dels så att skolan träffar rätt i att möta deras behov, dels så att eleverna får utveckla styrkor och förmågor, medvetenhet och engagemang.

Det är också nödvändigt att skapa kontinuitet och systematik i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Det får inte bli reducerat till enstaka ”temadagar”, utan behöver vara något som genomsyrar verksamhetens prioriteringar och planering, och som skapar en känsla av sammanhang för eleverna. Ett genomtänkt, systematiskt och väl förankrat arbete är också en förutsättning för ett nödvändigt ansvarstagande.

Det är viktigt att både pedagoger och elevhälsa har beredskap för att kunna möta och hantera det som kan väckas upp när frågorna lyfts. Genom att beröra ett ämne som hedersförtryck signalerar skolan till sina elever att det finns en förståelse och en vilja att ta emot berättelser och förtroenden. Om detta inte är genuint kan utsatta elever uppleva sig svikna och övergivna.

Vi betonar också vikten av relationsskapande. Arbetet med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck bygger till stor del på att etablera förtroende – elever emellan, i personalgruppen, och inte minst mellan elever och personal. Förtroende förutsätter trygghet, och trygghet går inte att uppnå utan förmågan att skapa relationer. Det finns inga genvägar till detta. Vad du sänder ut som vuxen i form av tillgänglighet, öppenhet, förståelse, intresse och omsorg är oftast det som får en ungdom att känna att du är en möjlig person att vända sig till med ett förtroende.

Varje individ har enligt både globala och nationella konventioner och styrdokument enskilda rättigheter som är okränkbara och ska beaktas i alla sammanhang. Detta är en vägledande princip för verksamheter som möter barn och unga, och även för oss i vårt arbete. Ändå vet vi att alla inte i realiteten har tillgång till den frihet och de rättigheter som stadfästs i principiell form. Det hedersrelaterade våldet och förtrycket är ett fenomen som tydligt illustrerar hur grundläggande värden kan kränkas.

Samtidigt menar vi att alla elevers välbefinnande och behov är viktiga oavsett rubrik. Det ska inte vara så att personalen går runt och letar efter ”hedersutsatta” elever och samtidigt missar dem som kan må dåligt av andra skäl. Hedersrelaterat förtryck är komplext och svårt att avgränsa. I första hand är det inte ens uppgift som lärare att identifiera och avgöra exakt vad som är hedersrelaterat förtryck. Det handlar mer om att vara lyhörd och tillgänglig för alla elever oavsett vad som kan vara orsaken till att de mår dåligt eller behöver stöd. Och information om grundläggande fri- och rättigheter bör alla elever få, oavsett om de lever i hederskontexter eller ej. Men det finns bra exempel på hur hedersrelaterad utsatthet kan ta sig uttryck, som går att ta del av och ha som stöd i sin bedömning av vad som kan väcka oro. I denna vägledning inkluderar vi länkar till material som kan användas på detta sätt.

Det är heller inte alla ungdomar som lever under vad vi karakteriserar som hedersnormer som själva skulle välja att beskriva sin situation i sådana termer. En individ är aldrig bara en sak och lever inte i ett enda system åt gången. Människor är ständigt omgivna av samexisterande strukturer och omständigheter, och påverkas av en mängd förhållanden parallellt.

Att uppmärksamma hur olika maktordningar och strukturella omständigheter samspelar kan kallas för att ha ett **intersektionellt förhållningssätt**. Detta är viktigt för att förstå komplexiteten och de specifika förutsättningarna i varje enskilt fall, men också för att se hur utsattheten kan bli särskilt stor för vissa individer. Vad betyder det att leva i en hederskontext och samtidigt ha en funktionsnedsättning som innebär att du är beroende av andra för att kommunicera eller röra dig? Riskerar du dubbel bestraffning om du inte bara bryter mot vardagsregler utan också mot normer kring könsidentitet eller sexuell läggning? Hur blir det för den som vill söka hjälp för sin utsatthet men som inte kan språket eller känner till vart det är möjligt att vända sig? Är det realistiskt att lämna en familjetillvaro där det finns kontroll och förtryck om det också finns diskriminering, fördomar och stigmatisering i samhället utanför?

Just utifrån detta perspektiv blir det viktigt att i processen reflektera kring aspekter som kan ha att göra med särskilda behov och förutsättningar. Det kan handla om nyanlända ungdomar, elever med funktionsnedsättningar etc. Samtidigt kräver detta fördjupningar på detaljnivå som vi inte kan täcka in. Därför hänvisar vi i slutet av vägledningen till andra resurser och material som är specifikt inriktade på sådana frågor.

En annan viktig dimension att inkludera i skolans arbete handlar om **vårdnadshavare**. Här är behoven och förutsättningarna mycket olika, och vilka konkreta förväntningar som egentligen ligger på skolans verksamhet när det gäller frågan om hedersrelaterad problematik är ännu inte helt tydligt. Denna vägledning fokuserar på arbetet med personal och elever, men vi ser fram emot att det skapas stödmaterial även kring ansvaret och möjligheterna när det gäller att nå föräldrar och andra vuxna kring eleverna.

Slutligen är det viktigt att tänka på att problematiken inte har någon åldersgräns. Även vuxna personer kan utsättas för kontroll, våld och förtryck i hederns namn. Personal på skolan kan därmed vara i behov av eget stöd. Det kan också vara så att personal på skolan själva bär på hedersnormer som kommer till uttryck i möte med elever eller kollegor. Hedersrelaterad problematik är inte bara en fråga som omfattar elever och deras familjer, utan ett samhällsfenomen som kan existera och påverka överallt.

Hedersproblematik och skolans roll

Att motverka hedersrelaterat våld och förtryck är inte någon ny uppgift som läggs på skolan. Det är redan en del av skolans uppdrag. Tydligare än någonsin tidigare är dock skolans ansvar för att arbeta med insatser kring hedersrelaterat våld och förtryck numera framskrivet i läroplanens inledande delar. Alla elever ska få kunskaper om problematiken och ges samma möjligheter att utvecklas och lära.

Vad säger läroplanen?

I läroplanen för grundskolan uttrycks att skolan ska stötta varje elev i att finna sin unika egenart för att kunna delta i samhällslivet, att undervisningen ska anpassas till varje elevs förutsättningar och behov, och att elevernas lärande och kunskapsutveckling ska främjas med utgångspunkt i deras bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper. Skolan har även ett ansvar för att synliggöra och motverka könsmönster som begränsar elevernas lärande, val och utveckling. När det gäller hedersrelaterat våld och förtryck måste skolans arbete ske parallellt och på flera nivåer. Som Skolverket formulerar skolans ansvar i frågan så handlar det om att nå alla elever genom utbildningen, upptäcka utsatthet hos elever och agera vid oro eller kännedom. Särskilt de två första punkterna understryker skolans unika möjlighet att komma in med tidiga insatser. Genom samverkan med andra kan skolan också spela en viktig roll i att elever som far illa får adekvat stöd.

Från och med hösten 2022 började de nya läroplanerna för skolans sexualundervisning att gälla. Kunskapsområdet har bytt namn till Sexualitet, samtycke och relationer. En annan nyhet är att läroplanerna nu uttryckligen nämner hedersrelaterat våld och förtryck. Det står att alla elever återkommande i sin utbildning ska få kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck, och att maktstrukturer kopplade till hedersrelaterat våld och förtryck ska granskas kritiskt. För detta har rektor ett särskilt ansvar, liksom för att utbildningen och undervisningen präglas av ett jämställdhetsperspektiv.

I skollagens sjätte kapitel finns uttryckliga krav på en plan mot kränkande behandling. Skolan ska också arbeta med aktiva åtgärder utifrån diskrimineringslagstiftningen, så att ingen missgynnas eller kränks, samt i samverkan med både elever och anställda ta fram riktlinjer och rutiner mot sexuella och andra trakasserier. I det systematiska kvalitetsarbetet mot diskriminering, kränkningar och trakasserier kan frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck med fördel inkluderas. Syftet med att koppla ihop dessa ansvarsområden är dels att skapa synergieffekter och tydliggöra budskap och insatser eftersom frågorna ofta tangerar varandra, dels att undvika att arbetet mot hedersrelaterat våld reduceras till engångsinsatser eller helt enkelt glöms bort för att det faller mellan stolarna.

Hur kan skolan tänka?

Att arbeta systematiskt med värdegrundsfrågor bör uppfattas som en cyklisk process i form av ett hjul där arbetet aldrig riktigt blir färdigt. Tankar om fortlevnad bör vara inkluderade från början, och återkomma löpande i en avstämning av olika punkter. Vår erfarenhet är också att en upparbetad struktur för just arbetet mot hedersproblematik ofta kan användas för att integrera även andra tematiska värdegrundsfrågor i verksamheten. Det kan gälla generellt våldsförebyggande arbete, insatser mot rasism eller annat.

Skolan har möjlighet att tidigt upptäcka hedersrelaterad utsatthet och ska agera vid oro för och kännedom om brott. De vuxna i skolans värld behöver se och lyssna, ta elever på allvar och möta deras svårigheter på ett tryggt och klokt sätt. Här är relationsbyggande, gott ledarskap och en positiv skolkultur viktiga faktorer. För att personalen ska kunna upptäcka och undervisa om problemet är det även en förutsättning att det finns tillräckliga kunskaper, men framför allt att finnas till hands, våga fråga, se och lyssna och veta hur och vart det är möjligt att lämna vidare. Allt detta bidrar till att skapa trygghet och tillit hos utsatta elever så att de vågar be om stöd.

> Av Skolverkets uppdaterade stödmaterial framgår att om konflikt uppstår mellan barns rätt till utbildning och föräldrars rätt till uppfostran, så är det barnets rätt som ska vara skolans utgångspunkt.

Skolan har ansvar för att skapa tillitsfulla relationer med elevernas vårdnadshavare. På varje skola måste det även finnas tydliga och väl förankrade rutiner för orosanmälan och samverkan med myndigheter såsom socialtjänst, polis och hälso- och sjukvård. Det är viktigt att utsatta elever får rätt stöd genom att lagstiftningen följs.

Skolverket har tagit fram ett nytt stödmaterial för skolan som utgår från de ändringar i läroplansskrivningarna kring hedersrelaterat våld och förtryck som började gälla i augusti 2022. Stödmaterialet är till god hjälp just för att få grepp om frågans inkludering i läroplanen och övriga styrdokument samt kopplingen till övriga ansvarsområden och processer. För fördjupning i dessa delar hänvisar vi alltså till det uppdaterade stödmaterial som återfinns via Skolverkets hemsida.[1]

1 https://www.skolverket.se/publikationer?id=8504

Vidare har Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (NCH) vid Länsstyrelsen Östergötland tagit fram en myndighetsgemensam vägledning för arbetet mot hedersrelaterad brottslighet. Vägledningen ska fungera som stöd i tillämpningen av de nya bestämmelser som trädde i kraft den 1 juli 2020 rörande barnäktenskap, utreseförbud och straffskärpningsgrund för brott där motivet varit att bevara eller återupprätta heder. Materialet fokuserar på den transnationella dimensionen av hedersrelaterat våld och förtryck; särskilt personer i hederskontext som förs utomlands. Här återfinns information om hur olika verksamheter, däribland skolan, kan hantera problematiken och samverka med andra aktörer, samt om hur de kan arbeta förebyggande.

I slutet av vägledningen ger vi tips på ytterligare resurser och material som kan vara till hjälp i skolans arbete.

Hedersnormer i skolans värld

Skolan är det självklara forumet för utbildning men också en trygg plats för många unga. Forskning visar att skolan med stor marginal är den verksamhet som unga utsatta för hedersförtryck känner starkast tillit till – i den hittills största undersökning om hedersrelaterat våld och förtryck som genomförts i Sverige svarar 70% ur denna målgrupp att de allra helst skulle vända sig till en vuxen i skolan för att söka stöd i sin situation. Detta är en förtroendeförklaring som förpliktigar.

Skolan som fysisk plats

Skolan är också en viktig arena rent fysiskt och socialt för ungas interaktion. När det gäller ungdomar som omges av starka hedersnormer i hemmet och som kanske inte har utrymme för sysselsättning eller umgänge på fritiden kan skolan bli den enda frizonen i tillvaron. Det är där allt ska få plats: inte bara skolarbetet och studierna utan kompishänget, utforskandet och prövandet av identiteter, och ibland även förbjudna relationer och aktiviteter. Får eleven inte ha en telefon för sina föräldrar så kanske hen skaffar en ändå, och förvarar den i skåpet. Får eleven inte träffa en partner och absolut inte ha sex, så kanske skolan blir den plats där sådana saker sker i smyg. Inte sällan berättar skolpersonal om elever som dröjer sig kvar efter lektionstid för att skolan är den enda plats utanför hemmet där de får uppehålla sig.

Samtidigt kan hedersnormer vara platsbundna på så sätt att det i skolmiljön uppstår en egen kultur där ungdomar upprätthåller och utövar förtryckande normer gentemot varandra oavsett hur det ser ut i deras hemmiljöer. Ibland är kontrollen ungdomar emellan starkare än den som sker mellan föräldrar och barn. Skolan kan också vara den plats där rykten uppstår och sprids.

Vardagsheder

I media blir hedersproblematiken ofta illustrerad genom de grövsta exemplen – uppseendeväckande mord, så kallade ”balkongflickor” eller råa våldsbrott. Vad som lätt glöms bort är att det synliga våldet bara är toppen på ett isberg. Att leva ett liv i hederns skugga innebär ofta psykisk misshandel, kontroll och hot, även om det inte förekommer fysiskt våld.

Det finns ungdomar som begränsas i sin vardag genom att inte få umgås med kompisar, inte få delta i all skolundervisning eller följa med på utflykter och lägerskolor. Vissa saknar helt möjlighet till fritid och umgänge - de måste gå direkt hem från skolan varje dag och förväntas ta ett orimligt stort ansvar för syskon och hushållsarbete, vilket även kan påverka prestationerna i skolan. Utsatta ungdomar berättar att de fråntas rätten till integritet och privatliv genom att föräldrarna söker igenom deras tillhörigheter och läser deras sms, eller att de inte alls får ha telefon eller använda sociala medier. En del får inte disponera egna pengar eller bestämma själva över kläder, smink eller frisyr. Många unga blir kallade för nedsättande saker, och får inte lov att uttrycka sina känslor och tankar fritt. De kan begränsas i sina framtidsperspektiv och livsval på grund av familjens uppfattningar om vad som passar. En annan aspekt är när oskuldskravet omsätts i praktiken på så vis att ungdomar inte tillåts ha en kärleksrelation, bli förälskade eller ens umgås med jämnåriga av motsatt kön, och när tillvaron präglas av oro över att inte själv få välja sin framtida partner.

Att fokusera enbart på det grövsta våldet innebär en risk att glömma det stora antal individer som lider under hedersförtryck utan att omgivningen uppmärksammar det. Var för sig kan vissa vardagliga begränsningar uppfattas som små, men sammantaget leder de till ett tydligt begränsat handlingsutrymme, och i förlängningen kanske till att personen inte får välja sin framtid, inte får utbilda sig eller inte får välja sin partner. Varje begränsning kan ses som en tegelsten som tillsammans med andra tegelstenar bildar en mur. Denna kontroll och dessa begränsningar som sker löpande kan kallas för vardagsheder.

För att kunna påverka utsattheten för denna vardagsheder krävs det att skolan har strukturer inte bara för situationer där det behövs akuta, åtgärdande insatser utan även för det främjande och förebyggande arbetet.

Den digitala dimensionen

Som nämnts ovan är det inte alltid så att den största utsattheten finns inom den egna familjen. I vissa kontexter förekommer hedersnormer och stark kontroll ungdomar emellan eller i bostadsområdet, och rykten och skvaller uppstår ofta i skol- och fritidsmiljö och sprids inte sällan genom sociala medier där vuxna saknar insyn. Den digitala världen är idag en oerhört viktig sfär för ungdomar generellt, och därmed har också mycket av den sociala interaktionen – både positiv och negativ – flyttat dit. Att leva omgiven av hedersnormer gör att denna utveckling innebär särskilda utmaningar.

Förutom att det skapas tekniska lösningar för övervakning och kontroll genom olika appar och program, så ger sociala medier helt nya möjligheter till snabb och obegränsad spridning av rykten och skvaller. Det finns många berättelser om hur ungdomar pressats på pengar eller till att ha sex mot sin vilja, med kompromettерande bilder som vapen. Att sprida privata bilder eller filmer kan också vara ett sätt att hämnas då en relation tar slut, eller när en konflikt uppstått. I vissa sammanhang har sådana fall lett till oerhört allvarliga situationer, ibland med en stor mängd inblandade, och med dödshot och grovt våld som följd.

Naturligtvis är den tekniska utvecklingen också full av möjligheter och positiva aspekter. På internet finns mycket information om rättigheter och möjligheter till stöd och hjälp vid utsatthet. Den som känner sig instängd och begränsad i sin fysiska vardag kan skapa kontakter och leva ett annat liv online. Men det är viktigt för vuxenvärlden att förstå att precis som mobbning och trakasserier kan ske online och inte bara på skolgården, så kan mycket av det hedersrelaterade förtrycket existera och förstärkas i en dimension som inte lika enkelt kan upptäckas och kommas åt.

Inte bara heder

Hedersnormer existerar inte i ett vacuum, utan interagerar med andra sociala strukturer och fenomen som ojämställdhet och ojämlikhet, hetero- och machonormer, religiösa dogmer, utbildnings- och sysselsättningsnivå, socioekonomiska faktorer, segregation och utanförskap, rasism och diskriminering och så vidare. Många tar upp just detta som något utmanande i sig – att det kan vara svårt att särskilja vad som specifikt handlar om heder, och vad som egentligen är kopplat till andra strukturer och normsystem. Men när är det viktigt att kunna dra skarpa gränser kring problematiken? När behövs en särskild rubrik för att kunna hitta rätt strategi? Det beror på vilken roll du arbetar i, och hur behoven ser ut hos personen du möter. I den främjande och förebyggande delen av skalan är det ofta mindre viktigt att veta exakt vilken term eller kategorisering som passar bäst. Olika normsystem och sociala strukturer flyter ihop, och det påverkar inte ditt ansvar för att lyfta frågor och arbeta rättighetsbaserat. I den akuta delen, när det handlar om en påtaglig utsatthet hos en enskild person, kan det vara av större betydelse att kunna skilja ut hedersrelaterade omständigheter för att hantera frågor kring risk och säkerhet på ett tryggare vis.

Det är viktigt att fokusera på skolans agens och möjligheter snarare än på allt som kan uppfattas som svårt och problematiskt. Ifall det inte handlar om uråldriga normer eller familjer ”där borta” utan snarare om det som uppstår i vår egen vardag och miljö, och som därmed är dynamiskt och föränderligt, så kan det ju påverkas! Och när en situation blir så allvarlig att specialistkompetens kring hedersrelaterat våld är nödvändig för att göra exempelvis en bedömning av hot och skyddsbehov, så är det andra instanser än skolan som behöver kopplas på.

Migration och mångfald

Medan många skolor har lång erfarenhet av att arbeta med elever från olika delar av världen, både nyanlända och de som bott här en längre tid, så har andra under bara de senaste åren fått ett avsevärt förändrat elevunderlag genom migration och nyinflyttning. I våra samverkansprocesser har vi mött personal som uttryckt att de känner sig handfallna och att de saknar både kunskaper och stöd i nya situationer som uppstår i och med att de nu möter en större språklig och kulturell mångfald. De har inte alltid heller fått syn på de möjligheter och den positiva potential för gemensam utveckling och lärande som detta innebär, utan fokus har hamnat på utmaningar och svårigheter i möten med både elever och vårdnadshavare.

I dessa lägen finns en risk att hedersproblematiken blir ett fenomen som personalen kopplar enbart till nyanlända elever, och att information om våld och förtryck i hederns namn blir den första eller enda kunskapspåfyllningen skolan får som uppfattas ha med det nya elevunderlaget att göra. Kanske hade personalen behövt fördjupa sig i flerspråkighet, interkulturalitet, ensamkommandes villkor, diskrimineringsgrunder, traumamedvetenhet eller annat som skulle kunna vara till hjälp. Det är djupt problematiskt om det sätts likhetstecken mellan mångfald och hedersproblematik, och för en del skolor kan det vara viktigt att inventera andra behov av kunskaper, verktyg och stöd parallellt med att arbetet som beskrivs i detta material sätts igång.

VÄGLEDNING FÖR HÖGSTADIET

Del 2

Processen

Så vad kan och bör skolan göra för att ta sitt ansvar i frågan? Skolverket nämner sådant som att se till att personalen har adekvata kunskaper, att utveckla ett normmedvetet förhållningssätt, att ha medvetenhet om problematiken i arbetet med enskilda elevärenden samt att se över hur frågan tas upp inom ramen för kursplaner, särskilt undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer. De lyfter också framtagandet av handlingsplaner och rutiner, samt möjligheten att i samband med undersökningar bland elever och personal ställa frågor om trakasserier och kontroll kopplat till begränsande normer. Slutligen betonar Skolverket att ett aktivt arbete med normer som utgår från skolans värdegrund kan skapa möjligheter för skolpersonalen att reflektera och diskutera egna utgångspunkter och föreställningar i arbetet med eleverna.

Nedan följer ett antal steg som kan vara bra att hålla sig till i processen. De måste dock inte ske i exakt turordning – det beror på omständigheter och behov.

Steg 1: Inventering

Även om det tydligt uttrycks att det ingår i skolans uppdrag att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, så är det viktigt att med egna ord och med övertygelse kunna besvara varför skolan vill arbeta med problematiken. För att motivera detta behövs en tydlig bild av situationen som i sin tur kan utgöra underlag för en behovsanalys. Det finns olika sätt att skapa en sådan bild, och här följer några olika förslag kring inventeringar. Skolverket har också i sitt stödmaterial förslag på hur frågor om hedersrelaterat våld och förtryck kan finnas med i den kartläggning som årligen görs i framtagandet av planen mot diskriminering och kränkande behandling.

Beroende på hur förförståelse och erfarenheter ser ut bland skolans personal kan det behövas någon form för initial kunskapshöjning på arbetsplatsen innan skolan går vidare med att inventera och planera. Dels är det en fråga om att **identifiera vilka behov** som finns, vilket kräver kunskap om problematiken för att förstå vad som ska uppmärksammas. Dels är det viktigt att ha en **gemensam förförståelse** genom begrepp och referensramar. För detta ändamål finns exempelvis olika digitala webbkurser framtagna – se länkar i slutet av vägledningen.

För att ta reda på vilka behov och förutsättningar skolan har behöver ett underlag skapas. Det finns flera vägar att gå för att kartlägga upplevelser och behov både bland personal och bland elever.

Dokumentation

Ett första steg kan vara att utgå från dokumentation av olika slag, exempelvis:

- Har skolan erfarenhet av hedersrelaterade incidenter?
- Har skolan statistik på antal ärenden gällande elever med stor frånvaro som kan härledas till hedersproblematik?
- Har skolan haft anledning att orosanmäla utifrån misstanke om utsatthet för hedersförtryck?
- Kan olika former av kränkande behandling ha att göra med hedersnormer?
- Finns statistik över elever som inte deltar i vissa inslag i undervisningen av skäl som kan kopplas till hedersnormer?
- Har skolan tagit emot krav eller önskemål från vårdnadshavare på att undervisningen ska anpassas på olika vis som kan ses ur detta perspektiv?
- Ställs det frågor om begränsningar i livsutrymmet under hälsosamtalen?
- Ställs det frågor om hedersrelaterat våld och förtryck i den skolsociala utredning som kurator kan göra?
- Ingår skolan i samverkan med andra verksamheter, t ex socialtjänst eller polis, som indikerar att det finns hedersrelaterad problematik i området?
- Finns interna undersökningar eller enkäter som redan gjorts bland elever eller personal eller externa rapporter som berör kommunen eller skolans upptagningsområde och som visar på en problematik?

Även om skolan inte har dokumentation som ovan är det viktigt att de subjektiva upplevelserna hos både elever och personal fångas upp och lägger grunden till det fortsatta arbetet. Det kan också betyda mycket för förankringen att både anställda och elever har fått vara med och formulera problem och lösningar. Men hur kan skolan ta reda på detta?

Enkäter

Ofta föreslås enkäter som ett sätt att samla in information från många individer på ett smidigt sätt. Här är det dock viktigt att tänka igenom noga vad som ska mätas, varför, och hur resultaten ska hanteras. Det är inte heller alldeles enkelt att konstruera frågor och svarsalternativ som gör att ni kan vara säkra på att ni fångar det ni är ute efter, eller att veta hur ni ska analysera de svar ni får. Till detta kommer frågan om information till vårdnadshavare.

En viktig aspekt är hur skolan skapar den tillförlitliga kontext som är en förutsättning för att eleverna ska känna sig trygga att svara ärligt. Frågorna måste också sättas i ett sammanhang, så att eleverna förstår vad syftet är. Framför allt måste ni fundera över etiska aspekter i de teman ni väljer och vad de väcker upp. Att ställa personliga frågor om svåra och känsliga saker som våld, sexualitet och problematiska familjerelationer är inte självklart, särskilt inte till barn. Det kräver ett gediget för- och efterarbete för att undvika ytterligare utsatthet eller stigmatisering, ta hand om elevernas eventuella reaktioner, följa upp frågorna i undervisningen och ha beredskap både för akuta situationer och för långsiktigt arbete.

Vi rekommenderar att skolan, istället för att fokusera på mätning av enskilda elevers utsatthet, försöker få en mer övergripande bild av behoven. Detta kan göras både genom att ställa frågor till elever och till personal. Ibland kan det räcka med att komplettera befintliga enkäter, t ex gällande trygghet eller elevhälsa, med enstaka frågor, men ibland finns behov av nya metoder. I bilaga 4 ges exempel på hur olika typer av undersökningar bland elever och personal kan utformas.

Förutsättningar och existerande strukturer

Fundera över om alla förutsättningar finns på plats i form av beslut och förankring, genuin viljeinriktning och nödvändiga mandat, tid och utrymme, samt eventuella materiella resurser. Även om det ytterst är ledningen som planerar och fördelar ansvar, betonas vikten av delaktighet när det gäller skolans uppdrag. Detta omfattar inte bara personalen som helhet utan även elever och vårdnadshavare. Delaktighet kan se ut på olika sätt och vara av olika djup. Ibland beskrivs detta i termer av en delaktighetstrappa som rör sig mellan flera nivåer, från information, som är den lägsta, via konsultation, dialog och inflytande upp till medbestämmande, som är den högsta. Vilken nivå respektive grupp ska ha i de olika stegen i processen behöver skolan ta ställning till tidigt i planeringen.

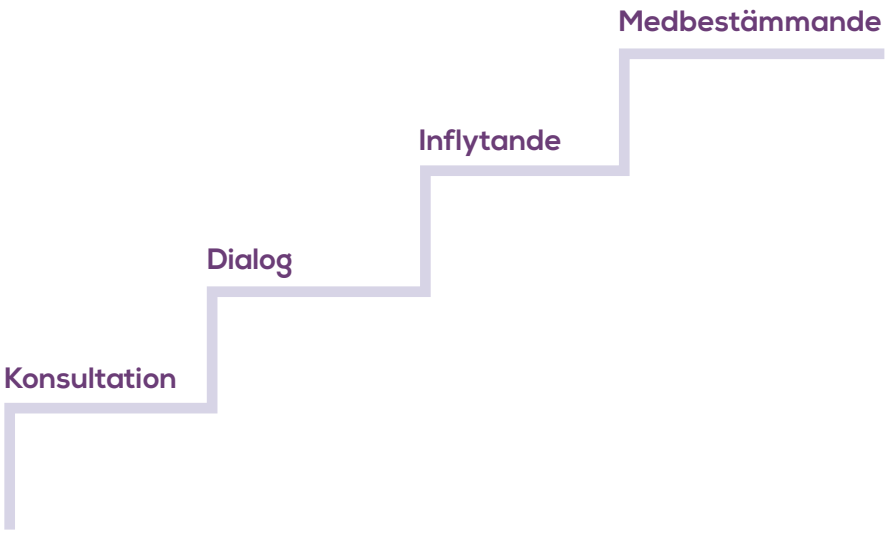

För att arbetet med hedersproblematik inte ska bli en isolerad fråga eller uppfattas som något väsensskilt från allt annat, och för att stärka systematiken och kontinuiteten, är det viktigt att se sammanhang och kopplingar genom att sätta det i relation till sådant som redan pågår på skolan, inte minst arbetet med värdegrundsfrågor. Se över hur temat förhåller sig till skolans existerande strukturer och processer – exempelvis rutiner för hantering av akut hot- och våldsproblematik, planen mot diskriminering och kränkande behandling, våldsförebyggande insatser, arbetet med jämställdhet eller utvecklingen av undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer. Var någonstans i dessa olika rutiner, dokument och processer passar frågan om hedersrelaterat våld och förtryck in? Kanske ingår skolan även i någon typ av samverkan med andra verksamheter där frågan kan aktualiseras.

Samverkan

En annan viktig aspekt är samverkan. Först och främst bör interna strukturer ses över och dokumenteras. Vilka former har ni för att kunna arbeta tillsammans på skolan med frågan? Titta t ex på hur elevhälsans arbete och funktioner introduceras till elever och hur de kopplas in i det pedagogiska arbetet eller på tematiska insatser, hur olika yrkesgrupper i skolan kan mötas i dialog så att allas erfarenheter tillvaratas, hur kunskapsdelning sker mellan olika arbetslag etc. Det är också viktigt att titta på hur den externa samverkan ser ut med både myndigheter och civilsamhälle. Här kan en inventering av stödvägar/kontakter med lokala och nationella organ samt de länkar som återfinns i bilaga 5 vara till nytta för den kunskapsdelning som beskrivs längre fram.

Den fysiska miljön

Ytterligare en aspekt att undersöka är hur hedersproblematiken påverkas av skolans fysiska miljö och utformning.

- Är det möjligt för en enskild elev att söka upp kuratorn eller ta emot ett rådgivningsbesök från socialtjänsten utan att det blir synligt för andra?
- Hur rör sig eleverna på skolan, och vilka möjligheter finns för den som behöver en undanskymd plats? Kan det hända destruktiva saker på sådana platser?
- Var kan affischer/kort med information om stödvägar sättas upp så att elever kan ta till sig budskapet utan att det märks? Skoltoaletterna är ofta ett bra ställe.
- Finns det ställen på skolan där det är legitimt att dröja sig kvar efter att lektionerna slutar, t ex ett bibliotek? Kan dessa ställen användas klokt för att få kontakt med de ungdomar som kan behöva bli uppmärksammade i sin situation?
- Hur ser det ut med säkerhetsrutiner, t ex om någon behöver lämna området utan att synas?
- Finns elever/personal som är släkt med varandra på skolan, och hur bör verksamheten i så fall förhålla sig till det?
- Är verksamheten utformad så att personalen rör sig i korridorerna och på de platser eleverna hänger utanför lektionerna? Uppmärksammar personalen vad som sker elever emellan? Blir det spontana samtal där personalen kan fånga frågor i stunden?

Steg 2: Analys och planering

Behovsanalys

Utifrån det som framkommer av inventeringarna behöver skolan göra en grundad behovsanalys baserad på den egna skolans specifika omständigheter. Behovsanalysen bör innefatta en bedömning av angelägenhet och långsiktighet. Här formuleras också det "varför" som ligger bortom den rena skyldigheten att arbeta med frågan för att läroplanen säger det. En gemensam definition av problemet är viktig, och om inte total konsensus så åtminstone en minsta gemensam nämnare kring vad som menas och vad som önskas så att en målbild kan skapas.

Med utgångspunkt i de behov som framkommit kan det vara bra att skapa ett antal övergripande frågor som sedan vägleder och genomsyrar processen framåt, även om de behöver brytas ner och konkretiseras i mindre beståndsdelar. För att ge ett exempel: Kanske inventeringen har visat att både elever och personal saknar tillräckliga kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck och att många elever inte har tillgång till fri- och rättigheter som ofta tas för givna. Dessutom förekommer kontroll och trakasserier elever emellan, samtidigt som personalens attityder och fördomar skapar otrygghet hos elever och gör att de inte öppnar upp om sina problem. Utifrån detta exempel skulle följande frågor kunna konstrueras:

Hur blir skolan en plats där eleverna

- Förstår vad denna problematik handlar om, oavsett om de själva är berörda eller ej.
- Lär känna sina fri- och rättigheter och vet hur de blir verklighet.
- Känner sig sedda och respekterade i sina olika bakgrunder och livsvillkor.
- Rör sig på skolan utan att utsättas för begränsningar eller kränkningar.
- Vågar berätta om sin situation och söka stöd om det behövs.
- Tillåter sig själv ett framtidsperspektiv som inte begränsas av heder.

Hur blir skolan en arbetsplats där personalen

- Har tillräckliga kunskaper om problematiken så att de kan uppmärksamma elevers utsatthet och undervisa om hedersrelaterat våld och förtryck.
- Känner sig trygga och bottnar i frågan så att undervisningen känns trovärdig.
- Ser och respekterar alla elever oavsett bakgrund och livsvillkor.
- Förebygger begränsningar och kränkningar och agerar när det förekommer.
- Tar emot elever som behöver stöd med trygghet och beredskap.
- I både ord och handling visar eleverna att de kan påverka sitt liv och sin framtid.

Målbild och planering

Vi har nu konstaterat att det är viktigt att veta varför skolan vill påbörja eller förstärka arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. I inledningen av processen kan det också vara klokt att formulera en målbild kring hur det ska se ut när insatserna genomförts. Skolan kan komma fram till en sådan målbild genom att utgå från de tidigare frågorna, och försöka konkretisera hur det märks att målen har nåtts

- **Hur syns det, hur hörs det, hur känns det på skolan när detta är verklighet?**
- **Finns det någon mätbarhet i målen?**

Denna målbild används därefter för att planera insatser.

Tänk på:

- Omfattar planen samtliga nivåer, från det främjande och förebyggande till det åtgärdande?
- Tidssätt planen.
- Skapa exekutiva former såsom styr- eller arbetsgrupper.
- Fördela ansvar för olika delar (inklusive att hålla i och driva processen även långsiktigt) på funktioner, inte på individer.

Det är bättre ju mer konkret planen är, och den bör formuleras på ett sätt som gör den möjlig att koppla till målbilden.

Fortlevnad

Vidare behöver tanken om fortlevnad finnas med redan från början. Här är det viktigt att tänka i cirkel, inte linjärt. För att skolans insatser mot hedersproblematik inte bara ska bli en punktinsats krävs konsolidering av strukturer för att arbeta vidare med frågan på ett systematiskt och konsekvent vis. Kanske sammanfattas det hela i en sammanhållen handlingsplan; kanske integreras olika delar av arbetet i befintliga planer och processer kring värdegrundsarbete, rutiner för akuta situationer etc. Oavsett hur just er skola väljer att hantera detta kan det vara bra att se över nedanstående punkter för att säkerställa långsiktigheten.

- **Information till nyanställda.** Hur ser skolan till att ny personal får del av det arbete som redan gjorts, har tillräckliga kunskaper om problematiken och introduceras till existerande rutiner?

- **Omvärldsbevakning och fortbildning.** Världen är i ständig förändring och sociala utmaningar – särskilt sådana som berör unga människor – kräver att verksamheten ständigt inte bara påminner utan också uppdaterar sig. Vilka resurser och strukturer finns för att se till att personalen får kunskapspåfyllning i ämnet? Vilka specifika teman kan ni behöva fördjupning i? Vilka metoder kan ni behöva lära er? Hur vet ni vad ni behöver?

- **Kontinuitet.** Hur ser ni till att den hedersrelaterade problematiken lyfts i en rad ämnen på ett återkommande vis, så att det inte blir fråga om punktinsatser utan om självklara inslag för samtliga elever på lång sikt? Och oavsett vilka former ni väljer för de rutiner, planer, kontaktlistor mm som tas fram – hur ser ni till att de uppdateras regelbundet? Hur dokumenterar ni det arbete ni gör, och hur processar ni resultaten? Hur matar ni in dessa erfarenheter i era planer?

- **Årshjul.** Hur ser skolåret ut? Vilka omständigheter som gäller just hedersproblematiken kan behöva tänkas in i planeringen – t ex beredskap inför längre lov, där många elever kanske åker utomlands och det kan finnas risk för bortgifte eller könsstympning? Hur ser er skolas struktur ut för fortbildningsdagar, temaarbete, projekt etc – och hur kan detta användas för att stärka arbetet med frågan? Vilka återkommande aktiviteter finns inplanerade?

- **Det fortsatta samtalet.** För att hålla frågan levande och under ständig utveckling behövs former för återkommande reflektion och gemensam dialog i personalen. Hur skapar ni dessa?

Steg 3: Ingångar utifrån olika roller

Dialoger

Kanske har en inventering redan gett svar på vad de olika yrkesgrupperna på skolan möter och behöver i relation till hedersproblematiken utifrån sina respektive uppdrag och ansvarsområden; kanske behövs särskilda dialoger för att ta reda på detta. Sådana dialoger kan med fördel ske på arbetslagsnivå. Det behövs former för att återkoppla resultaten av dialogerna så att dessa kan matas in i utformningen av rutiner, arbetsbeskrivningar och planer. Inför detta steg i processen kan det vara bra att utgå från en sammanställning av vilka olika roller som finns i personalen utifrån nivå och funktion: ledning, elevhälsa, pedagoger, assistenter, administrativ personal, IT/bibliotek, service mm. Vem finns och vilka uppdrag har de olika rollerna?

Dialogernas syfte är att få syn på vad uppdragen har för beröringspunkter med den hedersrelaterade problematiken. Ofta är tanken att det är ledning och elevhälsa som har ansvaret för frågan, men då missas det att all personal möter elever (och ibland vårdnadshavare) på olika sätt, och kan vara berörda. Kanske har en lokalvårdare möjlighet att observera elevers interaktion eller utsatthet när de rör sig i den fysiska miljön, kanske behöver den administrativa personalen hantera specifika frågor från vårdnadshavare, kanske behöver vaktmästaren ha koll på obehöriga personer som rör sig på skolans område. Nedan följer en genomgång av olika funktioner inom skolans värld och några frågor och reflektioner som kan vara relevanta att ställa i relation till dem. Fyll på med egna punkter!

Ledning

Här ligger det övergripande ansvaret för att hålla ihop och leda arbetet kring problematiken, ge stöd till övrig personal så att de kan möta den och skapa ett klimat där frågan ges prioritet.

- Hur ser mandatet ut att initiera och driva processen? Behövs förankring vad gäller huvudman, politiker mm?
- Finns tillräcklig kunskap om det egna ansvaret och uppdraget i relation till frågan om hedersrelaterad problematik utifrån läroplan och övriga styrdokument?
- Hur ser kunskap och rutiner ut när det gäller ärenden med viss hotbild, sekretess, elever med skyddad identitet etc?
- Hur fungerar rutiner och samverkan kring orosanmälan?
- Vilka relevanta rutiner och planer existerar redan för arbete med värdegrundsfrågor mm, och hur skulle de kunna kompletteras och uppdateras så att hedersproblematiken inkluderas?
- Hur skapas kontinuitet och systematik i arbetet för skolan som helhet?
- Vilket stöd behöver övrig personal i form av fortbildning?
- Vilken beredskap finns för akuta situationer där både elever och personal kan utsättas för hot, våld eller andra risker?
- Vilket stöd finns för personal som själv lever med denna utsatthet, och hur kan detta uppmärksammas?
- Behöver ledningen egen handledning i processen?

Elevhälsopersonal

Här hamnar ofta förväntningen på att problematiken ska hanteras. Förvisso ger elevhälsouppdraget särskilda möjligheter och ingångar, men samverkan är av stor betydelse.

- Finns fortbildningsbehov kring upptäckt, samtal och bemötande, samverkan mm just när det gäller hedersproblematik?
- Finns behov av fördjupad kunskap kring olika teman såsom könsstympning, tvångsäktenskap, oskuldsrelaterad oro eller liknande?
- Finns en medvetenhet om de specifika stödresurser som finns när det handlar om sådana frågor, och hur de kontaktas? (Se bilaga 5.)
- Tas frågor om hedersrelaterad utsatthet upp i de skolsociala utredningarna?
- Vilka möjligheter finns att lyfta frågan om hedersrelaterad utsatthet i hälsosamtalen?
- Hur samverkar elevhälsan med pedagoger och annan personal t ex i planeringen av teman eller särskilda inslag i undervisningen?
- Hur ser överlämningen till elevhälsan ut när pedagoger eller andra uppmärksammar oro kring en elev?

Pedagoger

Hos lärarna ligger ansvaret för själva kunskapsförmedlingen, men också för att se och bemöta alla elever i skolvardagen. Kanske är läraren den tryggaste vuxna person som eleverna möter.

- Finns tillräcklig kunskap för att kunna inkludera hedersproblematik i undervisningen, eller finns det tematiska fortbildningsbehov?
- Känner sig pedagogerna väl förberedda vad gäller olika typer av material att använda i undervisningen?
- Vilka ingångar ser pedagogerna själva som kan användas för att lyfta frågor kring heder på ett bra sätt?
- Bedrivs rättighetsbaserad undervisning idag? Hur i så fall?
- Känner pedagogerna sig trygga och bekväma med att ta upp frågor som rör tex rättigheter, våld, sexualitet, kultur, tradition etc?
- Finns beredskap för att hantera krockar mellan olika världsbilder och normsystem i klassrummet?
- Hur kan elevernas mående och behov uppmärksammas i det dagliga arbetet?
- Hur bemöts en elev som berättar om en svår situation i hemmet?
- Hur ser en fungerande överlämning till elevhälsan ut?
- Vem är möjlig att vända sig till när osäkerhet eller oro uppstår kring en elev?

Övrig personal

Även de som arbetar inom kansli, vaktmästeri, lokalvård, IT, bibliotek, SYV etc. har ett generellt vuxenansvar i mötet med elever likväl som en specifik möjlighet att göra skillnad utifrån sin position.

- Hur kan problematiken identifieras och bemötas av respektive roll?
- Finns det fortbildningsbehov kring frågan i personalgruppen?
- Vilka särskilda frågeställningar/behov finns t ex kring sekretessrutiner, praktiska aspekter, skarpa lägen med hot och våld, kontakt med vårdnadshavare etc?
- Hur görs en bra överlämning av en situation kring en enskild elev till annan instans?
- Finns intresse för att involvera sig i kommande insatser, t ex riktade tematiska projekt, utifrån yrkesrollen?

Arbetslag och mentorer

I dessa grupper kan det vara viktigt att reflektera kring hur hedersproblematiken kan kopplas till läroplanen och värdegrundsarbetet, samt hur den kan lyftas utifrån olika ämnen. Arbetslagsledarna kan t ex hålla i dialoger i respektive arbetslag med övrig pedagogisk personal kring hur hedersproblematiken kan tas upp med elever och vad detta kan innebära för behov av särskild kompetens och beredskap.

Mentorerna fungerar som spindeln i nätet för eleverna, och det är mentors ansvar att lära känna sina elever och ha koll på hur det fungerar för dem. Ett genomtänkt mentorskap är en viktig förutsättning för elevernas upplevelse av sin skoltid. Exempel på områden inom mentorsuppdraget där kunskap och medvetenhet om hedersproblematik kan spela roll är:

- De regelbundna utvecklingssamtalen med elever och vårdnadshavare – här är det viktigt att vara uppmärksam på mönster eller tendenser i samspelet som kan ha att göra med hedersnormer.
- Uppmärksammandet av svårigheter i skolarbetet eller tecken på att en elev inte mår bra – här finns många möjliga ingångar till värdefulla samtal om elevens livssituation.
- Samverkan med arbetslag, elevhälsoteam och ansvarig skolledare – helhetsbilden kring eleven är viktig för att kunna uppmärksamma kontroll och våld.
- Uppföljningen av frånvaro, skolk eller upprepade sena ankomster med elever och vårdnadshavare – hur reagerar eleven på att vårdnadshavarna får kännedom om frånvaro? Hur reagerar vårdnadshavarna? Kan frånvaron i sig vara ett tecken på något som inte är som det ska kring eleven?
- Beslutsfattande angående elevers ledighetsansökningar – här är det viktigt att vara medveten om att hedersvåld kan innebära risk för ofrivilligt bortförande, förlovning/giftermål, könsstympning etc.

Mentorstiden kan användas för att t ex bjuda in interna stödfunktioner såsom mediatek, EHT eller SYV, samt externa aktörer utifrån gemensamma tankar om hur hedersproblematiken kan lyftas med eleverna.

Steg 4: Kopplingen till olika ämnen

Skolämnen

Inom de enskilda ämnena finns en given ingång genom undervisningen i det kunskapsområde som från och med hösten 2022 kallas för Sexualitet, samtycke och relationer. Namnbytet signalerar en förändrad förståelse av vad elever behöver lära sig och få möjlighet att diskutera kring. Istället för att baseras på termerna ”sex”, som snarast betecknar en praktik; ett görande mellan parter som kan samtycka, och ”samlevnad”, vilket kan betraktas som ett förlegat ord med starka associationer till äktenskapet, ramas nu ämnet in på ett annat vis. Sexualitet är något som vi föds med – ett biopsykosocialt fenomen som är föränderligt och dynamiskt under en livstid och som är kopplat till vårt jag. Till skillnad från enbart den sexuella praktiken innefattar sexualiteten också funktioner, identiteter och läggningar. Samtyckesdelen handlar om den rent juridiska definitionen men också om samspel – att kunna uttrycka men också ta emot och läsa av ett ja, ett nej eller ett kanske. Relationer innefattar inte endast sådana som baseras på romantisk kärlek, utan är något vi har genom hela livet – till familj och släkt, vänner, kollegor och partners – och som präglar vår anknytning och spelar stor roll för vår livskvalitet. Kort sagt öppnar den nya tolkningen upp för både bredare och djupare diskussioner som blir mer värderingsinriktade. Det är också tydligt uttryckt att undervisning om hedersrelaterat förtryck och våld ska utgöra en del av kunskapsområdet.

Utöver denna ingång finns olika exempel på hur kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck kan inkluderas i olika ämnen. Fyll på själva!

- **Språk** – välj tematiska artiklar eller skönlitteratur som kan ge förståelse för frågan. Låt elever läsa, diskutera och själva skriva.

- **Historia** – ett historiskt perspektiv på fri- och rättigheter, jämställdhet, sexualitet, äktenskap etc. Diskussioner om vad som drivit de förändringar som skett. Historiska likheter mellan olika länder och samhällen vad gäller normer.

- **Geografi** – globala perspektiv på t ex sexuell hälsa och rättigheter.

- **Idrott och hälsa** – allas rätt till lek, rörelse och meningsfull, utvecklande fritid ur ett hälsoperspektiv, jagstärkande övningar, kroppskännedom.

- **Matematik** – statistik med relevans för ämnet, t ex om jämställdhet, global hälsa eller våld.

- **Biologi** – kropp och anatomi, pubertet, sexualitet, samtycke och relationer. Mödomshinnemyten, könsstereotyper, samtyckesfrågan även när det gäller att själv få välja partner.

- **Religionskunskap** – patriarkala strukturer, synsätt på sexualitet och äktenskap, samspelet mellan religiösa och kulturella normer.

- **Samhällskunskap** – demokratiska värden, individuella fri- och rättigheter, lagstiftning t ex gällande barn- och tvångsäktenskap, könsstympning, samtycke, det nya hedersbrottet samt heder som försvårande omständighet.

- **Bild, musik och slöjd** – skapande ämnen ger fantastiska möjligheter att kreativt processa och gestalta rättigheter, känslor, drömmar, gränser, relationer, utsatthet, hopp… Se gärna materialet ”Världsberättarna” som vi länkar till i bilaga 5.

Många skolor har goda erfarenheter av att arbeta med tematiska litteraturval och författarbesök, filmvisning, särskilda kampanjer och informationsinsatser, möjlighet till projektarbeten, möten med externa organisationer etc. Kanske har skolan också en särskild profil som på något vis går att koppla till rättighetsfrågor eller liknande.

Ett genomtänkt rättighetsbaserat arbete

Det spelar inte bara roll vad som förmedlas utan också hur det förmedlas. Det är viktigt att som pedagog hitta de ingångar som känns bekväma att använda, och att göra innehållet till sitt eget så att det känns tryggt och naturligt att hålla i dialoger med eleverna – att "bottna i frågan", så att elevernas känslor, frågor och reaktioner kan hanteras. För detta behöver pedagogen ha tänkt igenom och vara klar över syftet med undervisningen. Ett lektionstillfälle där samtliga elever ska få bakgrundskunskaper om grundläggande begrepp för att förstå vad hedersnormer är för något är inte samma sak som en insats för att elever som eventuellt är utsatta ska känna att de vet vart de kan vända sig.

Om det handlar om det förstnämnda, så finns det å ena sidan en hel del befintliga resurser att välja bland. Samtidigt är det viktigt att fundera kring vilken beredskap som behövs för de diskussioner som kan uppstå. Att lyfta något så komplext och berörande som hedersproblematik är inte en fråga om att bara leverera raka faktakunskaper i ett ämne där det finns ett givet facit. Ifall det handlar om det andra alternativet är det bra att ha tänkt igenom exakt vilken information som bör förmedlas till eleverna, samt vilka andra som skulle kunna delta. Det kan t ex vara ett lämpligt tillfälle att ta in en extern organisation som informerar, och koppla in någon från elevhälsan som i samband med presentationen får möta eleverna och tydliggöra möjligheten att vända sig dit för samtal etc.

Att jobba rättighetsbaserat, med utgångspunkt i exempelvis Barnkonventionen som sedan 1 januari 2020 är lag i Sverige, bör vara en självklarhet. Fri- och rättighetsperspektiv ska genomsyra inte bara det kunskapsmässiga innehåll som förmedlas utan också sättet att undervisa och bedriva verksamheten. En viktig fråga är dock hur en rättighetsbaserad undervisning kan bedrivas utan att glappet mellan samhällets demokratiska ideal och elevers levda verklighet leder till bristande trovärdighet och relevans.

Många elever känner inte igen sig i den bild som målas upp av hur det borde se ut utifrån lagar och konventionstexter. En uppväxt fri från våld eller missbruk, lika möjligheter att ta del av vad samhället erbjuder eller att själv bestämma över sin kropp och sin sexualitet är inte realiteten för alla. Att få ta del av objektiv information och fakta är naturligtvis viktigt men räcker inte – elever behöver också få möjlighet att processa hur denna fakta kan omsättas i praktiken och få konkret betydelse i tillvaron. För en del elever innebär rörelsen mellan skolan, hemmet och andra fält en ständig balansgång mellan skilda ideal och sanningsanspråk. Det är inte självklart att den kunskap eller de värderingar som förmedlas i skolan har någon giltighet i mötet med andra auktoriteter och världsbilder. Detta gäller inte bara frågor som har koppling till hedersnormer.

För att elever ska behålla sin tillit till skolan behöver de vuxna som arbetar där våga belysa och benämna att de rättigheter som lyfts i undervisningen inte är självklart tillgängliga för alla, och prata mer om hur de kan bli verklighet. Här ligger en stor potential i de jagstärkande processer som skolan kan vara en del i. Det är också viktigt att ge hopp, och fokusera på möjligheter i framtiden – inte bara hur det ser ut här och nu. En del elever kan ha svårt att se att deras situation någonsin kan förändras eftersom de inte får stöd i att lyfta blicken och se inspirerande exempel.

Slutligen är det av stor vikt att skolan hittar metoder för att göra undervisningen om hedersrelaterat våld och förtryck så inkluderande som möjligt, för att kunna närma sig ämnet utan att peka ut enskilda elever och bidra till stereotyper, generaliseringar och stigmatisering. För många har ordet "heder" laddats med starka och dramatiska associationer kopplade till skrämmande händelser. Det kan vara bra att hitta ordval som gör det möjligt att tala om frågorna utan att behöva använda just detta ord. Exempelvis kan man diskutera begränsat livsutrymme, valmöjligheter och så vidare. Hedersrelaterat våld och förtryck är inte en fråga om "de andras" kultur – det är ett utbrett samhällsfenomen och en angelägenhet för oss alla. Även om Sverige idag har en politisk jämställdhetsambition och en juridik som avspeglar synen på individen som bärare av egna fri- och rättigheter, så har det funnits en stark kyskhetskultur också här. Att tala om kollektivistiska strukturer med starka könsroller och en betoning på gemensam familjeheder som något väsensskilt från svensk kultur är historielöst. Inga länder eller samhällen är heller homogena – det finns alltid en mängd olika synsätt, attityder och handlingsstrategier även om de övergripande normerna kring exempelvis sexuellt likaberättigande och individuella rättigheter ser ut på ett visst sätt. Dessutom är medvetenheten och engagemanget när det gäller demokrati och rättigheter som starkast där avsaknaden av dessa värden gör det nödvändigt att kämpa för dem. Det kan vara viktigt att påminna om.

Kunskapsdelning

Det finns gott om material och metoder att använda i arbetet, och det är inte meningen att varenda pedagog på egen hand ska behöva fundera ut allting från grunden för att kunna undervisa om hedersrelaterat våld och förtryck. Dessutom är det viktigt att all personal enkelt kan få tag i rutiner och information om vart de kan vända sig i akuta situationer eller när någon behöver stöd. En väg att gå är att skapa en gemensam digital resursplattform. Här kan skolan samla och dela kontaktuppgifter, information, tematiskt material, planer mm. som kan vara till nytta för personalen och, i förlängningen, eleverna. (Tänk på att en sådan plattform naturligtvis inte ska användas för att dela information om enskilda elever.) Olika skolor har olika tekniska och digitala lösningar för intern kommunikation – det kan vara Google Classroom, Teams, Slack eller något annat. Det är viktigt att välja ett forum som är tillgängligt, bekant och lättanvänt för personalen så att det verkligen kommer till nytta. Om strukturen fungerar väl kan den dupliceras och användas även för arbetet med andra frågor kring normer och värden.

Externa resurser

Inventera och inkludera organisationer, myndigheter och stödvägar både lokalt och nationellt så att personalen vet vart de kan vända sig med frågor eller vart de kan hänvisa elever eller vårdnadshavare i behov av stöd. Exempel kan vara: relevanta ingångar till socialtjänsten i kommunen, eventuell lokal expertkompetens kring hedersproblematik (hederssamordnare/resurscentrum), lokal jourverksamhet samt organisationer som erbjuder allt från fritidsaktiviteter till stöd. På nationell nivå kan nämnas organisationer som arbetar med barnrätt, demokrati och jämställdhetsfrågor, Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck, Amelmottagningen som arbetar med frågor gällande kvinnlig könsstympning, UD:s tjänst kring bortförda barn och ungdomar mm.

Vad kan användas i undervisningen?

Något annat som plattformen kan användas till är att samla och presentera utvalt, systematiserat och kommenterat material som den pedagogiska personalen kan arbeta med i sin undervisning för att lyfta frågan om hedersproblematik från olika håll. Det kan vara länkar till intressanta artiklar, statistik och fakta, film- och boktips eller sådant som pedagogerna själva arbetat fram och vill dela med sig av, såsom lektionsupplägg och tips på sätt att ta sig an frågan i klassrummet.

När det blir akut

Det kan vara en god idé att även inkludera eventuella ärenderutiner t ex information kring orosanmälan/polisanmälan, kortfattad handlingsplan/flödesschema, listor på vad som är viktigt att tänka på/att göra samt samtalsstöd och guider för personal som i sin roll möter elever i en annan roll än den strikt pedagogiska.

VÄGLEDNING FÖR HÖGSTADIET

Del 3

Resurser

Bilaga 1.

Att uppmärksamma signaler om hedersrelaterat våld och förtryck

Vuxna som arbetar i skolan har ansvar för att uppmärksamma varningssignaler om att en elev riskerar att fara illa. Det är dock inte alltid enkelt att veta vad signalerna beror på. När det gäller hedersrelaterat våld och förtryck så kan vissa tecken vara tydligare på så vis att de är typiska för problematiken. Det kan till exempel vara att eleven

- inte får delta i viss undervisning, till exempel kring sexualitet
- inte får följa med på utflykter, skolresor eller andra aktiviteter
- övervakas, hämtas eller lämnas i skolan på ett sätt som kan tyda på kontroll
- tvingas ta stort ansvar i hemmet eller för syskon
- inte får umgås med kompisar efter skolan eller ha fritidsintressen
- ofta blir uppringd eller måste svara på sms hemifrån
- utsätts för ryktesspridning utifrån kyskhetsnormer
- är orolig inför lov eller planerad utlandsresa

Samtidigt kan utsattheten ta sig uttryck på andra vis som inte gör det lika uppenbart att det finns hedersnormer i bakgrunden. Individer reagerar ju olika på svårigheter i tillvaron; det som gör en person tyst och nedstämd kan göra en annan person utagerande och aggressiv. Dessutom kan ju barn och ungdomar må dåligt över en mängd olika saker i tillvaron. Att en elev förändras i sitt uppträdande genom att bli mer tillbakadragen och innesluten är ett tecken på att något inom eller runtomkring personen har försämrats – men det går inte att veta orsaken innan frågan ställts. Samma sak gäller för elever som har återkommande fysiska problem, exempelvis magont eller huvudvärk, eller som beskriver stress, sömnproblem, ångest eller oro. Det är något som är fel, men det är svårt att säkert veta vad. Kanske handlar det om problem i kompisrelationer eller press kring skolprestationer; kanske finns det en problematik hemma men som inte har med heder att göra. Inte sällan är det en kombination av flera saker.

Bilaga 2.

Att samtala vid misstanke om utsatthet

Du som möter elever i deras vardag är en väldigt viktig person. Kanske blir just du den första som en ungdom väljer att öppna sig för. Använd den positiva relation som finns till eleven, men kom ihåg att det finns stöd att få och att du inte ensam bär ansvaret för att hjälpa. Det viktigaste är inte att söka efter just hedersrelaterad utsatthet bland eleverna, utan att vara uppmärksam på hur de mår oavsett anledning och rubrik, och att skapa förtroende och tillit som gör det lättare för dem att berätta om sin situation och sina funderingar.

Om en elev anförtror sig om utsatthet, eller om du själv inleder ett samtal för att ta reda på hur en elev mår, så behöver du tänka på att platsen och tidpunkten ska fungera för eleven. Undvik stress och press. Om eleven har bråttom någonstans, om rummet inte känns bekvämt eller om det finns risk att någon annan lägger märke till situationen så kan samtalet påverkas negativt.

Det är viktigt att eleven själv, genom öppna frågor, får möjlighet att sätta ord på sin situation och sina behov. Ibland kan det vara bra att ha förberedda frågor som stöd i samtalet. Sådana kartläggningsfrågor kan fungera som redskap för att identifiera hedersproblematik i en situation kring en elev, och för att få tillräckligt med information för att veta vilken form av stöd eller insats som kan behövas. De ställs för att få ett sammanhang och ge eleven möjlighet att berätta om sin situation, samt för att visa att du förstår problematiken.

Några frågor som ofta återkommer i handböcker om just hedersrelaterat våld och förtryck är dessa:

Vad är det du vill göra som du inte får göra?
Vad är det du måste göra som du inte vill göra?
Vad blir konsekvenserna om du bryter mot reglerna?

Dessa frågor kan kännas alltför övergripande eller ”stora”, och behöver ofta brytas ner i mer detaljerade delfrågor om hur tillvaron ser ut. Det är dock inte dina antaganden som ska styra samtalet – eleven måste själv få formulera vad den upplever och eventuellt behöver hjälp med. Inled helst inte med att prata i termer av hedersrelaterat förtryck om inte eleven själv gör det. Att använda begreppet heder kan göra att ungdomar

sluter sig och inte vill berätta – kanske för att de inte ser sin situation på det viset eller har en förståelse för mekanismerna kring hedersrelaterat förtryck; kanske för att det skapar oro över konsekvenser för familjen. Många ungdomar är också medvetna om den starka laddning begreppet har, och vilka reaktioner det kan generera. Snarare än att leta efter tecken och signaler på hedersrelaterad utsatthet hos elever kan det vara viktigt att fundera över hur du som vuxen kan ge signaler.

- Hur uttrycker du att du bryr dig om och ser varje enskild elev, oavsett problematik?
- Hur visar du att du har kunskap och kan förstå olika elevers livsvillkor?
- Hur markerar du i klassrummet eller korridoren när någon kränker eller hotar någon annan, eller ger uttryck för värderingar som inte är okej?
- Hur bedriver du ett rättighetsbaserat arbete i vardagen?
- Hur utstrålar du att du är trygg och kan ta emot det som eleven berättar?

För tips på mer fördjupat samtalsstöd hänvisar vi till material från Origo, MUCF, FreeZone Sweden som vi länkar till i bilaga 5.

Bilaga 3.

Orosanmälan vid misstanke om hedersrelaterat våld och förtryck

All personal i skolan har en lagstadgad plikt att genast anmäla om de i sitt arbete får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa. Personalen är skyldig att lämna de uppgifter som kan vara av betydelse för socialtjänstens utredning, och skolsköterskan har därtill en särskild skyldighet att dokumentera eventuella skador . En yrkesverksam behöver inte vara säker på att barnet far illa, det räcker med en misstanke eller påtaglig oro kring barnet för att göra en anmälan. Det är socialtjänsten – inte skolan – som ska utreda barnets situation och bedöma om det behöver skydd eller stöd.

Olika skolor har olika rutiner kring vem som skickar in en orosanmälan till socialtjänsten, men all personal på skolan har en skyldighet att anmäla sin egen oro och den som gjort en observation måste kunna stå för den. Om någon i personalen gör en anmälan är det viktigt att skolledningen får kännedom om detta. Om skolan väljer att göra en egen polisanmälan är det viktigt att kontakta polisen för att säkerställa att anmälan inkommit. I samband med polisanmälan ska alltid socialtjänsten kontaktas för en orosanmälan. Om man misstänker att hedersproblematik är en bidragande faktor är det viktigt att detta framkommer.

Naturligtvis gäller denna skyldighet även i situationer där det kan förekomma hedersrelaterat våld och förtryck. Några saker kan vara bra att tänka på om det finns misstanke om att så kan vara fallet.

- **Dokumentera!** Redan när personal börjar känna oro för en elev är det viktigt att dokumentera iakttagelser och berättelser, både egna, ungdomens och från andra runtomkring. Denna information kan vara mycket väsentlig ifall det leder vidare till en anmälan. Anteckna även datum för olika händelser. Spara eventuella sms, chattkonversationer eller annan kommunikation som kan finnas mellan elev och skolpersonal som berör utsattheten. Spara även frånvarohistorik samt ledighetsansökningar om det finns misstankar om hedersrelaterat våld och förtryck.

- **Var lyhörd** för elevens upplevelse. Informera innan anmälan görs och försök att göra den i samråd med eleven, men var också tydlig med att anmälan kan komma att göras även om eleven inte vill. Att samråda är inte att be om samtycke för anmälan.

- **Ge information** om den kommande processen - vad som händer om hen söker stöd, vilken hjälp hen kan få och vad som kommer att hända med hens familj. En god samverkan med socialtjänsten ökar chanserna att hjälpa ungdomen och skapa förtroende för socialtjänsten.

- **Samla** all tillgänglig information för att skapa en helhetsbild av elevens situation och rådgör med chef eller kollega vid behov.

- Det är viktigt att vid **kontakt** med socialtjänsten nämna att oron rör hedersrelaterad problematik, så att socialtjänsten i sin tur förstår att kontakt med föräldrar kan öka risken för eleven. Skolan bör inte heller informera vårdnadshavarna om att anmälan har gjorts till socialtjänsten. När socialtjänsten får in en anmälan har de en skyldighet att göra en skyddsbedömning innan de kontaktar vårdnadshavarna och att sedan göra en riskbedömning snart efter att utredningen har inletts.

- Det är möjligt att be om en **anonym konsultation** med socialtjänsten för att få råd och stöd. Personal kan också kontakta ett av landets resurscentra eller Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck vid Länsstyrelsen Östergötland för konsultation. (Se bilaga 5).

- Socialtjänsten har **lagstadgad möjlighet** att träffa eleven några gånger för rådgivande samtal innan utredning öppnas och vårdnadshavare därmed informeras. Ett sådant möte kan hållas mellan socialtjänsten, eleven och någon ur skolans personal på en trygg plats så att ingen utomstående får vetskap om mötet.

- När det är dags att lämna anmälan bör den göras **skriftligt**. På så sätt garanteras att all information når fram, kan läsas av olika handläggare och dokumenteras i sin helhet med det budskap du vill framföra. Ta reda på vem som gör eventuell polisanmälan, är det socialtjänsten eller din arbetsplats? Tänk också på att det som tas upp i en anmälan kommer att skrivas in i journalen och därmed eventuellt bli läsbart för elevens vårdnadshavare. Skriv därför inte ut känsliga uppgifter i onödan.

- När anmälan gjorts är det bra om den vuxna kan finnas som **stöd för eleven** så långt som möjligt. Följ upp huruvida hen har fått det stöd hen behöver.

- **Återanmäl** vid behov. Den som möter eleven i vardagen har en annan chans att följa mående än socialtjänsten och det är viktigt att återanmäla om oro finns kvar eller det tillkommer ny information.

Att göra en anmälan är inte alltid oproblematiskt då en för snabbt gjord och dåligt förberedd anmälan kan försätta eleven i fara. Samtidigt måste skolan agera för att säkerställa elevens rättigheter. En god samverkan är nödvändig för att den som tar emot anmälan ska kunna agera för barnets bästa.

För att skapa goda förutsättningar för att hjälpa eleven är det nödvändigt att först möta hen i situationen, lyssna samt ta reda på behoven och det som behövs för att hjälpa eleven på ett tryggt sätt. Informera om processen och stödet som socialtjänsten kan ge. Förbered eleven väl. Kom ihåg att ha barnets bästa (artikel 3 i Barnkonventionen) som den överordnande principen i allt agerande. När det förekommer hot och/eller våld bör även en polisanmälan övervägas. Polisanmälan kan även göras av socialtjänsten.

För detaljerad information om hur skolan bör agera kring orosanmälningar vid misstanke om hedersrelaterad utsatthet hänvisas till Skolverkets stödmaterial. Det går även bra att kontakta Barnahus om sådant finns i närheten, någon av de nationella resurscentraverksamheterna, Nationella kompetensteamets stödtelefon eller socialtjänsten i kommunen för rådgivning. Se bilaga 5 för länkar

Skolan har också en central roll i att upptäcka och agera om ett barn har försvunnit. Finns det misstanke om att ett barn befinner sig i akut fara eller håller på att föras ut ur landet, eller om en elev redan har försvunnit, så är skolan skyldig att genomföra vissa åtgärder. Mer information om detta återfinns i NCH:s vägledning.[1]

1 https://www.hedersfortryck.se/wp-content/uploads/Myndighetsgemensam-vagledning-vid-hedersrelaterad-brottslighet.pdf

Bilaga 4.

Exempel på frågor till undersökningar

För samtliga förslag nedan gäller att det är viktigt att undersökningen görs anonymt!

Elevernas kunskap/attityder

En mätning av elevernas kunskaper kring vissa faktaområden kan ge värdefull vägledning i vad de behöver veta mer om. Deras svar ger en lägesbild av vad de vet just nu och därmed också en indikation på vad de behöver veta mer om. Detta blir ett stöd för skolan i att planera kunskapshöjande insatser. Metoden möjliggör mätbarhet och uppföljning genom att elevernas kunskaper/attityder kollas av på nytt efter en termin eller ett läsår där skolan arbetat aktivt med insatser. Har det gjort någon skillnad?

Exempel på vad som kan ingå i en sådan undersökning är:

- **Fri- och rättigheter**
  Låt eleverna svara på frågor om vad de tror gäller kring vissa fri- och rättigheter, till exempel: ”Hur gammal måste man vara för att gifta sig i Sverige?” eller ”Vem har rätt att bestämma vilka fritidsintressen du ska ha?”. Utgå gärna från Barnkonventionen, diskrimineringsgrunderna eller annat som passar. Det är viktigt att ta med frågor om sådant som gäller fenomen som kan kopplas till hedersproblematik, t ex rätten att själv bestämma över sin kropp och sexualitet, lagstiftningen kring äktenskap o s v.

- **Kropp, sexualitet och relationer**
  Låt eleverna svara på faktafrågor kring anatomi och pubertet, sexualitet och samtycke etc, till exempel: ”Hur kan man skydda sig från att bli gravid?” eller ”Får man lov att ha sex med någon som sover?”. Även här är det viktigt att ta med frågor som gäller fenomen som kan kopplas till hedersproblematik, t ex oskulds-/kyskhetsnormer och mödomshinnemyten. En intressant fråga att få veta vad eleverna tänker kring kan vara: ”Vad tror du händer första gången man har sex?”

- **Attityder och värderingar**
  Låt eleverna ta ställning till olika påståenden om fri- och rättigheter genom att de får svara på en graderad skala, från *väldigt dåligt* till *väldigt bra*. Exempelvis: "Enligt lagen är det förbjudet att gifta sig innan 18-årsdagen", eller "Enligt Barnkonventionen har alla rätt att...", " Vad tycker du om det?"

  Tänk på att det finns en risk med att presentera resultaten öppet i efterhand. Om det till exempel visar sig att en stor andel av eleverna är negativa till samkönade äktenskap – hur känns det för de elever som identifierar sig som HBTQ-personer?

Några tips:

Att arbeta med så kallade skalfrågor kan underlätta mätbarhet och jämförbarhet. Detta fungerar bra till exempel när frågorna handlar om attityder till eller upplevelser av olika saker, helt enkelt sådant som går att placera in från "inte alls" till "jättemycket", från "aldrig" till "alltid" o s v.

Ett enkelt "test" kan konstrueras baserat på 1-X-2-svar kring raka frågor eller påståenden, eller göras lite mer komplicerat (men kanske mer spännande!) genom att låta eleverna få utgå från olika case med scenarier där fri- och rättigheter är i fokus.

Om kapaciteten finns att hantera åtminstone några öppna svarsalternativ, så kan det vara givande att låta eleverna reflektera fritt kring vissa punkter och inte bara kryssa i. Ofta har de tankar och idéer som inte låter sig förutses eller fångas annars.

Att ge svarsalternativ som även inkluderar möjligheten att välja "jag förstår inte frågan", samt att ge tydliga instruktioner i början om att stryka under ord där betydelsen känns oklar, innebär att enkäten även kan utgöra ett viktigt verktyg för er analys i efterhand. Om det visar sig att inte alla elever förstår de begrepp som används i undervisningen, så vet ni att det är nödvändigt att gå igenom och förklara dem extra tydligt.

Elevernas utsatthet/behov

Är det vetskap om elevernas egna upplevelser av utsatthet som kommer att hjälpa er framåt i arbetet? Tänk på: att fråga om utsatthet förpliktigar, och väcker förväntningar på att något ska hända. Ett generellt råd är att hellre ställa frågor där eleverna inte behöver lämna ut sig själva privat eller känslomässigt.

Ett sätt kan vara att lista olika exempel på teman och insatser kopplade till rättigheter, trygghet osv, och be eleverna kryssa i vad av detta som de skulle önska att skolan arbetade mer med, samt vid varje alternativ ge möjlighet att fritt svara varför de tycker så.

Ett annat sätt kan vara att använda sig av några övergripande frågor som gör det möjligt för eleverna att själva välja på vilken nivå de svarar. Nedan följer tre frågor som ofta används i just sammanhanget hedersrelaterat våld och förtryck:

- Vad är det du vill göra som du inte får göra?
- Vad är det du måste göra som du inte vill göra?
- Vad blir konsekvenserna om du inte lever upp till dessa krav?

Att låta eleverna reflektera och svara fritt kring dessa frågor kan fånga upp erfarenheter av hedersförtryck men öppnar också upp för alternativa tolkningar som gör det möjligt att svara mer allmänt hållet utan att behöva närma sig den egna utsattheten just utifrån hedersnormer.

Ytterligare ett sätt kan vara att utgå från en film, artikel, bok eller liknande där hedersproblematiken skildras i någon form, och därefter låta eleverna besvara olika frågor, som ifall de anser att den beskrivna problematiken finns på skolan eller i närmiljön, och hur de tycker att skolan kan lyfta och arbeta med frågan för att stötta elever som behöver det. Här kan eleverna ge värdefulla svar utan att behöva lämna ut sig själva och sin privata situation.

Personalens erfarenheter och behov

Vägen via personalen är ofta mindre problematisk. Att låta de anställda besvara frågor om vad de möter i sin yrkesvardag som kan ha koppling till hedersnormer, och vad de skulle behöva för stöd för att bättre kunna arbeta med frågan, kan vara ett bra sätt att ringa in situationen. Kanske kan detta läggas till i redan existerande undersökningar av lärarnas arbete och trivsel; kanske behövs en egen genomlysning.

Detta kan göras relativt enkelt genom att maila ut ett par öppna frågor som alla får svara på gemensamt eller i arbetslag. Temat kan också processas tillsammans under exempelvis en fortbildnings- eller utvecklingsdag där personalen får djupdyka i ämnet och diskutera gemensamt för att sedan samla in sina tankar och reflektioner i workshopform eller liknande.

Det är dock viktigt att tänka på att förkunskaperna hos personalen kan variera stort både inom och mellan skolor. Finns det en tillräcklig förförståelse av vad hedersnormer är för något för att de anställda ska kunna besvara frågorna, eller behövs någon typ av kunskapshöjande insats först? Det är också viktigt att tänka på att egna erfarenheter av våld och förtryck kan finnas inom personalen, och att det behövs en beredskap för att möta detta.

Bilaga 5.

Tips och länkar

En del ungdomar kan leva med särskild utsatthet eller behov som inte fördjupas i denna vägledning. När det gäller olika typer av funktionsnedsättningar har organisationen TRIS tagit fram omfattande material som kan användas i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Här hittar ni också exempel på hur skolan kan arbeta utifrån ett årshjul. Länk till TRIS: **www.tris.se**.

Material om kropp, relationer och sexualitet på flera olika språk och på lättare svenska finns t ex på Ungdomsmottagningens sida **www.youmo.se**.

Textmaterial och filmer om sex, kropp och hälsa på flera olika språk och på lättare svenska finns på RFSUs sida **www.rfsu.se** – sök under fliken "För pedagoger och yrkesverksamma". Här finns bland annat filmer om heder. RFSU har också mycket material som riktar sig direkt till ungdomar.

Information och kontakt för vidare stöd när det gäller kvinnlig könsstympning finns här: **https://www.sodersjukhuset.se/avdelningar-och-mottagningar/amelmottagningen/**

Skolverkets stödmaterial kring heder och även material kring andra närliggande ämnen, t ex att undervisa om kontroversiella frågor, hittas via hemsidan **www.skolverket.se** – sök på "heder".

Stiftelsen Allmänna Barnhuset har, utifrån en rapport om sambandet mellan barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner, skapat film och en lärarhandledning i samverkan med Länsstyrelsen Östergötland. Filmen, som finns på flera språk, fokuserar på barns rättigheter och vart man kan vända sig om de inte respekteras. Länk till filmen hittas i lärarhandledningen: **https://allmannabarnhuset.se/product/lararhandledning-det-ar-mitt-liv/**

Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck har också mycket material både för yrkesverksamma och utsatta på sin sida **www.hedersfortryck.se**
Till deras stödtelefon för yrkesverksamma kan man också ringa och få rådgivning vid oro kring enskilda elever: **010-223 57 60**. Via deras sida återfinns också den myndighetsgemensamma vägledningen kring individer som riskerar att föras utomlands, och mycket annat nyttigt material – sök under fliken "Publikationer".

Resurscentret Origo har tillsammans med Länsstyrelsen i Stockholms län tagit fram en gratis kurs för yrkesverksamma som består av digitalt och skriftligt material att använda tillsammans under sex träffar. Denna hittas på **www.webbkursheder.se**

MUCF har tagit fram verktyg för trygga samtal med unga kring svåra frågor, däribland hedersrelaterat våld och förtryck. De erbjuder en webbutbildning med konkreta verktyg och tips för att kunna prata med unga, som återfinns här: **https://www.mucf.se/verktyg/ratt-att-veta**.

FreeZone Sweden har tagit fram;

- Världsberättarna - ett kreativt material, där yrkesverksamma får tips om hur man kan arbeta kreativt med delaktighet och inflytande tillsammans med unga. **https://freezonesweden.se/kreativt-ovningsmaterial/**.

- Appen Digitala zoner - som innehåller övningar, tips och redskap för att stärka ungas självkänsla, sänka stress, hantera ångest och ensamhet. Övningar i appen kan med fördel användas av dig som yrkesverksam i mötet med unga. **Finns på Google Play och i AppStore**

- Metoden Fria zoner- en förebyggande, stärkande och rättighetsbaserad metod för unga som lever med ett begränsat livsutrymme pga hedersnormer och/eller har erfarenhet av migration eller flykt. Metoden kan användas i grupp eller individuellt med unga 11-25 år. **https://freezonesweden.se/metodenfriazoner/**.

Länsstyrelsen
Skåne